

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12:37

О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ

Розглянуто історію та досвід організації правового виховання в системі середньої освіти Німеччини. Показано специфіку концептуальних засад, а також особливості правового виховання в Німеччині. Проаналізовано основні правові цінності та шляхи їх формування. Зроблено висновок про взаємопов'язаність громадянського, правового та соціального виховання у системі середньої освіти Німеччини.

Ключові слова: *правове виховання, правова культура, правові цінності, принципи правового виховання, громадянськість, система середньої освіти Німеччини.*

Актуальність проблеми. Розв'язання численних проблем, що стоять перед сучасним українським соціумом, неможливе без удосконалення духовної культури громадян, підвищення рівня їхньої правосвідомості, відродження моральності як основи справжньої правової культури. З-поміж важливих та актуальних завдань, що їх покликані вирішувати суб'єкти правового виховання (таких як чітке визначення ролі правового виховання в житті країни; з'ясування найоптимальніших його форм, адаптованих до новітніх умов суспільного розвитку; визначення тенденцій та особливостей функціонування; координація діяльності суб'єктів виховання тощо), особливого значення набуває стратегія правовиховної діяльності у середніх навчальних закладах України. В умовах євроінтеграційних процесів, притаманних сучасному етапу розвитку українського суспільства, у тому числі й в освітній галузі, вивчення й використання кращого європейського до-

свіду правового виховання школярів сприяло б удосконаленню процесу формування правової культури української молоді.

Особливий інтерес у вітчизняних дослідників викликає досвід правового виховання у Німеччині. Це пов'язано з тим, що правове виховання молоді вважається у ФРН одним із найголовніших завдань держави, школи, громадськості та родини і має міцні, відпрацьовані століттями традиції й досвід, а отже, правові цінності в системі німецької освіти займають значне місце. Прищеплення правових цінностей учням, студентам, формування правової свідомості дітей та молоді і виховання таким чином правослухняного покоління, а також уроки, набуті німецьким народом за час переходу від нацизму до демократії, заслуговують на вивчення та узагальнення.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблемі правового виховання в системі освіти Німеччини присвячено чимало публікацій як німецьких (В. Бейтель, Б. Борриес, М. Вебер, Ф. Дюнкель, Т. Кліменс, С. Хендель, У. Рух, Ю. Шевелінг [6; 12–17]), так і вітчизняних дослідників (Р. В. Губань, С. Ф. Денисов, М. Л. Кузякіна, Н. В. Горбенко, І. Г. Ковровський, Г. В. Софінська, В. В. Ваксман та ін. [1–5; 7–11]). Тим не менш, тема ще не до кінця досліджена, залишаються недостатньо висвітленими практика становлення та організація правового виховання у системі середньої освіти Німеччині та можливості її використання в Україні. Також особливої уваги потребує матеріал іноземного інформаційного фонду, що створений закордонними спеціалістами та аналітиками з даної тематики.

У зв'язку із зазначеним **метою статті** є розгляд досвіду організації правового виховання у системі середньої освіти Німеччині та можливість його використання в Україні.

Німеччина вже кілька десятків років є еталоном сумлінності у становленні інновацій у сфері правового виховання. Стабільна державна правова політика, цілеспрямованість, моральна етичність та правова обізнаність німецької нації сприяють всезагальному просуванню Німеччини у досягненні вищої правової мети та поставлених цілей. Здатність миттєво реагувати на неврегульовані суспільні питання, уникати колізій та заповнювати прогалини в законодавстві свідчить про динамічний розвиток правової системи Німеччини.

Система організації правового виховання в Німеччині пройшла тривалий і досить суперечливий процес становлення. Розглянемо основні етапи формування системи правового виховання у системі освіти Німеччині.

Безпосередньо процес становлення нової системи правового виховання у Німеччині почався відразу після краху фашистського рейху у травні 1945 р. Рішенням окупаційного режиму країн-переможців передбачалося очистити всю систему виховання й освіти Німеччині від традицій фашист-

ського реакційного минулого та створити дійсно демократичний національний дух у країні для відновлення честі нації. Німецькі педагоги тих часів розмірковували над тим, яка роль у шкільному занятті має відводитися праву як одній з істотних основ громадського порядку. Недооцінка значення формування правових цінностей в учнівській молоді у Німеччині в середині ХХ ст. почала сприйматися німцями як гідний жалю недолік, і педагогічна громадськість започаткувала нову ідеологію правового виховання в школах.

Пізніше, у 1955 р., у постанові міністра у справах культів землі Північний Рейн — Вестфалія було задекларовано нагальну необхідність виховання в учнів загальноосвітніх шкіл правових цінностей. У постанові наголошувалося, що «необхідно викликати у молоді розуміння провідних принципів правової держави, вона повинна бути підведена до усвідомлення того, що правосуддя є незамінною основою для свободомислячої демократії. Правознавство без правового виховання залишається безрезультатним. Разом вони складають частину політичного виховання, яке лише тоді виконує свою задачу, коли не залишається окремо ізольованим, а повністю враховується як основний принцип у всіх освітніх і виховних подіях у школі» [4, с. 8–12].

Особливо підкреслювалося те, що поєднання правового навчання та виховання в єдиному навчально-виховному процесі створює можливість оволодіння школярами соціально значущими правовими знаннями в їх цілісному розумінні, а отже, забезпечення молоді за допомогою правового виховання ціннісною шкалою, необхідною для формування правового мислення та самовизначення, без чого неможлива розбудова правової держави та громадянського суспільства. Таким чином, формування правових цінностей в учнів з 50-х рр. ХХ ст. фактично стає ядром системи німецької шкільної освіти.

У процесі дискусії вчених-правознавців щодо місця освіти у процесі формування правової культури учнів було обґрунтовано ідею, що знання права не завжди сприяє свідомому виконанню правових норм. Лише завдяки правильно організованому правовому вихованню та особистісному емоційному сприйняттю учнями знань відбувається переростання правової поінформованості в цінності та переконання вихованців, в орієнтир їхньої поведінки. Наприклад, відомий німецький педагог Ю. Шевелінг підкреслював, що необхідно використовувати життєвий досвід дитини, спрямовуючи її на значущі правові цінності — справедливість і законність. Перед знайомством зі змістом права та процедурою судочинства учням потрібно пояснити значення необхідності справедливості. Це й буде педагогічно найважливіший відправний пункт, який допоможе досягти справжнього успіху у впровадженні правових цінностей в школах, і який принесе

користь упродовж усього життя людини. Відповідно, заняття необхідно оформляти барвисто та вражаюче, щоб внутрішнє натхнення спонукало дитину до справедливості [8, с. 10].

У контексті правового виховання учнівської молоді мова йде про усвідомлене сприйняття школярами основ права, перетворення їх на правові знання, що базуються на відповідних особистісних цінностях, поглядах, ставленнях і переконаннях, що є основою вмотивованої правомірної діяльності. Ю. Шевелінг також наголошував, що право повинно «переживатися» людиною, оскільки воно виконує своє завдання в людському суспільстві тільки завдяки тому, що люди виступають на його захист [8, с. 10]. Отже, результативність правового виховання в німецькій школі 50-х рр. ХХ ст. забезпечувалася насамперед наданням учням можливості брати участь у «переживанні права».

У 70-ті р. ХХ ст. у НДР як один із шляхів правового виховання учнів шкіл було актуальним встановлення та розвиток шефських (наставницьких) зв'язків між школою та виробничими колективами. Ці зв'язки торкалися всіх сторін шкільного життя та сприяли, серед іншого, формуванню в учнів таких цінностей правового виховання, як дисципліна, відповідальне ставлення до дорученої справи, свідомість, громадська активність. Учням прищеплювали правові навички участі у суспільному житті, наприклад, залучали до посильної участі у складанні договору про шефство [8, с. 12].

У 70–80-ті рр. ХХ ст. у Німеччині, перш за все у НДР, процес формування правової культури тісно пов'язувався з рівнем дисципліни та порядку в школі. У педагогіці піднімалися проблеми виховання свідомої дисципліни, розподілу відповідальності між дорослими та дітьми, культивування в школі атмосфери стабільності та порядку.

Пізніше, наприкінці ХХ ст. німецька школа почала виховувати підлітків у дусі єдності дисципліни та вільної волі особистості. Шкільна дисципліна була спрямована на спонукання дитини самостійно вводити в будь-яку ситуацію ті стимули, які сприятимуть прийняттю нею осмисленого морального рішення. Завданням німецької школи в цей час була підготовка молоді до життя в демократичній правовій державі та прищеплення правових цінностей учням, тобто розвиток «моральної свідомості дітей з орієнтацією на вироблення у них стійкої впевненості в непорушності законів та авторитетів суспільства, в якому вони живуть» [10, с. 15–18]. Велику роль у розвитку правосвідомості, культивуванні правових ідеалів і вихованні правових цінностей в учнів у цей час у ФРН відіграють засоби масової інформації та громадські організації.

На початку ХХІ ст. німців продовжує непокоїти проблема орієнтованого на цінності виховання молоді. Від рідної домівки, від дитячого садка та

школи очікується, що діти здобудуть не лише знання, але й людські цінності, в тому числі і правові: чесність, здатність мирно вирішувати конфлікти, відповідальність, ненасильство, толерантність тощо. Цінності регулюють основу життя в суспільстві, виникають із відповідальності, розвиваються завдяки вихованню та дають людині ціннісні настанови й орієнтації. Згідно з даними німецьких статистичних досліджень із середини 90-х рр. ХХ ст. традиційні цінності (ввічливість, робоча етика, дисципліна) знову набувають значення для німців [8, с. 14].

У цей час у процесі організації правового виховання ФРН використовує весь комплекс дій суб'єктів правового виховання (сім'ї, закладів дошкільної освіти, шкільної освіти, вищих навчальних закладів, громадських і релігійних організацій тощо) з метою забезпечення ефективного впливу на всі соціальні та демографічні групи населення країни. І що є досить суттєвим, цей вплив є професійним і належно фінансованим.

З огляду на цілі правового виховання шкільна освіта вважається одним із найбільш значущих елементів цього комплексу. Слід також зазначити, що правове виховання у німецькому суспільстві не виділяється в окрему галузь, а є невід'ємною складовою системи громадянського, правового та соціального виховання. Причому одна з найфундаментальніших місій виховної роботи у середній школі — сприяти формуванню громадянської самосвідомості. У зв'язку з цим необхідно враховувати, що саме в школі частина учнів досягає громадянського повноліття, отримує своє виборче право, на відміну від іноземців, у яких такого права немає і які не в змозі здійснити свій політичний вибір.

Що ж означає «виховувати громадянськість» у шкільній системі Німеччини? Громадянсько-правове виховання в країні обумовлене вихідною ідеєю про те, що громадянином не народжуються, а ним стають. Громадянин, у розумінні німця, — це та особа, яка здатна втручатися в життя спільноти, що звісно передбачає певну поміркованість думки, здатність до роздумів, а також згоду на публічне їх обговорення. Саме тому одним із головних принципів правового виховання виступає принцип створення знання.

Сучасна система правового виховання в Німеччині обумовлена орієнтацією на повагу до прав і свобод людини та громадянина, а також спрямована на подолання соціально-демографічних і політичних проблем, що виникають на шляху розвитку суспільства.

Безперечним у країні вважається той факт, що будь-яке виховання ґрунтується на вірі у прийнятті в суспільстві цінності та ідеали, а правове виховання завжди пов'язане з моральним. Моральні норми вимагають від громадянина не лише дотримання законності, але й перетворення правових

цінностей у внутрішнє переконання та звичку, орієнтують його на ідеальну модель суспільної поведінки. Як системоутворюючий елемент правового виховання виступають правові цінності, що характеризують правосвідомість і правову культуру в цілому [4, с. 1–7].

Вирішення проблеми орієнтації молодого покоління у правових цінностях у Німеччині значною мірою покладається на освітні заклади. Педагогічний простір німецької загальноосвітньої школи спрямовується на ціннісне насичення на всіх етапах навчання, а показниками формування правових цінностей виступають правові знання школярів, їхня відповідальність, справедливість, активність до дій з підтримки громадського порядку, прояв прагнень до утримання інших від протиправних діянь і спонукання їх до правомірної поведінки.

Як основа успішного орієнтованого на правові цінності виховання у німецьких школах формулюється такий принцип: «Дітям необхідні порядок і правила» [2, с. 29]. Завдяки щоденним зіткненням із правилами сім'ї, дитячого садка або школи діти набувають суспільно значущих якостей і вчать-ся вирішувати конфлікти. У системі німецької шкільної освіти це здійснюється під час вивчення школярами соціально-правових дисциплін та участі у виховних заходах. Дисциплінованість проявляється через вчинки учня та відображає виконання суспільних, у даному разі шкільних, норм та правил поведінки, і показує рівень засвоєння учнем правових цінностей. Вона, як зазначають психологи, не потребує постійного напруження мислення, оскільки дисциплінованість — наслідок вчинків, дій за звичкою у відповідності до особистих цінностей, способу мислення та дій, які характеризують ставлення до громадських, політичних, юридичних прав і обов'язків.

Основний шлях досягнення усвідомленої дисципліни (формування цінностей, вироблення корисних звичок, розвиток волі, внутрішньої переконаності в необхідності вибраної лінії поведінки) — це активна участь школяра в різних заходах соціально-виховної роботи.

Вважається, що ціннісне виховання не може функціонувати як окрема навчальна програма, воно може бути вдалим, тільки коли впроваджене в повсякденне життя. Які відносини діти бачать у сім'ї, які наочні приклади у них є, які умови вони мають у школі — усе це істотно впливає на їхні ціннісні орієнтації в дорослому житті [10, с. 18]. Тому орієнтоване на правові цінності виховання молоді буде успішним лише за умови об'єднання зусиль сім'ї, школи та суспільства.

До основних правових цінностей у системі німецької шкільної освіти належить передусім культура соціальних та правових стосунків, а саме: толерантне ставлення до чужих поглядів; чесність і об'єктивність; протидія проявам зла (непримиренність до протиправних вчинків і жорстокості, від-

стоювання справедливості, принциповість, критика недоліків); захист прав і свобод людини, обов'язки перед іншими; прагнення до соціальної гармонії; повага до закону та влади, державних та правових інституцій; пошана до національних цінностей інших народів; дисципліна, старанне і відповідальне ставлення до дорученої справи тощо [4, с. 17].

Безпосередньо громадянське виховання школярів здійснюється на уроці, що має різні назви й акценти: «Сучасне положення», «Суспільствознавство», «Соціологія», «Політичний світ». На додаток до передачі знань мета предмета — соціальне навчання й розвиток критичного й рефлексивного мислення. Учителі не повинні пропагувати які-небудь ідеї політичних партій, а мають бути нейтральними. Німецькі підлітки розцінюють школу як неминучу установу для отримання кваліфікації, що дає доступ до привілейованих посад. Для багатьох молодих людей більш важливими є власне дозвілля й молодіжна культура, ніж шкільне життя. Політична апатія й політична поступка поширені серед підлітків у ФРН.

Громадянсько-правове виховання як навчальний принцип з усіх предметів вимагає, щоб учителі були політично освіченими громадянами, згодними і здатними передати громадянське виховання через свої предмети. Часто громадянське виховання передається через зв'язані предмети або через інтегрований предмет, наприклад, комбінація географії й історії, так само як через міждисциплінарні проекти [2, с. 39].

Громадянське виховання також широко представлене в позашкільний час: клуби, дослідницькі поїздки, шкільні пікніки, наприклад, у рамках програми «Демократична активність» («Demokratisches Handeln») [15, с. 14]. Також громадянське виховання підтримується практичними проектами, які організовують багато шкіл. Деякі школи співпрацюють із зовнішніми експертами проектів громадянського виховання, що є одним з головних підходів поліпшення громадянського виховання в школі.

Наступним важливим напрямом формування правової культури школярів у Німеччині є засади системи релігійного виховання у державних школах. Церкви у Федеративній Республіці Німеччина здійснюють свою присутність у системі освіти за допомогою уроків релігії на основі ст. 7, абз. 3 Основного Закону (Конституції): «Уроки релігії у світських школах, за винятком позаконфесійних шкіл, є звичайним навчальним предметом. Уроки релігії викладаються згідно з основними положеннями (догматами) відповідних релігійних організацій, що не виключає право державного контролю за ними» [16, с. 14].

Підсумовуючи, можна дійти *висновку*, що досвід формування правової свідомості школярів у Німеччині, виховання правослухняних громадян є надзвичайно цінним, і його вивчення може зробити великий внесок у роз-

виток теорії і практики правового виховання учнів у нашій країні, яка прагне створити правове громадянське суспільство та посісти гідне місце в демократичному світі. Вивчення досвіду правового виховання у Німеччині дозволяє також констатувати, що українська освітня система потребує реформування в бік збільшення навчальних годин для поглибленого вивчення правознавства, підвищуючи цим загальний рівень правової освіти молодого покоління, на кшталт німецької освіти. Щодо перспектив запозичення німецького досвіду Україною, то в умовах вітчизняних реалій важко стверджувати про можливість рецепції методики німецької системи правового виховання суспільства, оскільки ФРН створила чітку державну правову політику стосовно формування високого рівня правосвідомості та правової культури населення, а от, на жаль, в Україні така політика поки що відсутня. У формі правового виховання правова політика держави має реалізовуватись за допомогою правової освіти, правової пропаганди та підготовки юридичних кадрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автономов А. С. Ювенальная юстиция : учеб. пособие / А. С. Автономов. – М. : Рос. благотворит. фонд «Нет алкоголизму и наркомании» (НАН), 2009. – 186 с.
2. Ваксман В. Структурні цілеспрямованої системи (Правове навчання і виховання учнів загальноосвітніх шкіл у ФРН) / В. Ваксман // Історія в школах. – 2010. – № 5. – С. 25–44.
3. Денисов С. Ф. Сучасна молодіжна злочинність у Німеччині та Україні: порівняльно-кримінологічний огляд / С. Ф. Денисов // Право і безпека: наук. журн. – 2010. – № 3. – С. 15–22.
4. Горбенко Н. В. Правові цінності в системі німецької шкільної освіти (друга половина ХХ століття) / Н. В. Горбенко // Вісн. ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2010. – № 16 (203). – С. 1–19.
5. Губань Р. В. В Німеччині заборонили молитися у школах / Р. В. Губань // Юрид. журн. – 2012. – № 1. – С. 135–136.
6. Клеменс Т. Догматика захисних обов'язків у Німеччині – виконання конституційно-правових завдань / Т. Клеменс // Вісн. КСУ. – 2003. – № 6. – С. 89–93.
7. Ковровський І. Г. Правові та організаційні засади системи релігійного виховання у державних школах ФРН / І. Г. Ковровський // Євробюлетень. – 2009. – № 4 (берез.). – С. 1–10.
8. Кузякіна М. Громадянське виховання в німецьких школах / М. Кузякіна // Юрид. журн. – 2011. – № 2. – С. 1–5.
9. Кузякіна М. Особливості становлення політичної та правової думки в Німеччині / М. Кузякіна // Юрид. журн. – 2010. – № 4. – С. 2–4.
10. Софінська Г. Мета виховання в сучасній зарубіжній школі: загальні тенденції і національна специфіка / Г. Софінська // Шлях освіти. – 1997. – № 3. – С. 14–18.

11. Стаднійчук Т. Міфи і реалії навчання в Німеччині / Т. Стаднійчук // Євробюлетень. – 2010. – №2 (лют.). – С. 25–26.
12. Beutel W. (Hrsg.) (2001b): Erfahrene Demokratie: Wie Politik praktisch gelernt werden kann / W. Beutel, P. Fauser. – Opladen.
13. Borries B (1999): Jugend und Geschichte. Ein europaischer Kulturvergleich aus deutscher Sicht / B. von Borries, M. von Korber, A. Baeck, O. Kindervater. – Opladen.
14. Dunkel F. Juvenile Justice in Germany: Between Welfare and Justice / F. Dunkel. – Keln, 2004. – 140 s.
15. Handle C. (1999): Politische Bildung in der Schule / C. Handle, D. Oesterreich, L. Trommer, (Hrsg.): Aufgaben politischer Bildung in der Skundarstufe I. Opladen, S. 13–67.
16. Weber M. Die Rechtsgrundlage des Religionsunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland [Електронний ресурс] / Kurzzusammenfassung des referats von Dr. Margit Weber. – Режим доступу: <http://www.netburger.at/Multiversity/Menschen/Studienraeume/Pruegger/Venedig/Venedig.html>.
17. Ruh U. Religion und Kirche in der Bundesrepublik Deutschland / Ulrich Ruh. – München : Iudicium Verl., 1990. – 125 s.

ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ В СИСТЕМЕ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ГЕРМАНИИ

Данильян О. Г.

Рассмотрены история и опыт организации правового воспитания в системе среднего образования Германии. Показана специфика концептуальных основ, а также особенности правового воспитания в Германии. Проанализированы основные правовые ценности и пути их формирования. Делается вывод о взаимосвязи гражданского, правового и социального воспитания в системе среднего образования Германии.

Ключевые слова: *правовое воспитание, правовая культура, правовые ценности, принципы правового воспитания, гражданственность, система среднего образования Германии.*

EXPERIENCE OF LEGAL EDUCATION IN THE SECONDARY EDUCATION GERMANY

Danilyan O. G.

The history and experience of legal education in secondary education in Germany. It is shown that in the process of legal education FRG uses the full range of actions of the subjects of legal education (family, preschool education, school education, higher education, public and religious organizations, etc.) to ensure effective influence on all social and demographic of the population. School education is one of the most significant elements of the system of legal education. Legal education in German society did not include a

separate area, and is an integral component of civil, legal and social education. The main objective of the educational work in secondary school is development of civic identity. The current system of legal education in Germany due to a focus on respect for the rights and freedoms of man and citizen, and to overcome socio-demographic and political problems in the development of society. The undisputed in the country considered the fact that any education is based on the belief in accepted in society values and ideals. In addressing issues of legal education society places great hopes in school. Legal education is always associated with a moral. Moral norms require citizen not only the rule of law, but also the transformation of legal values in inner conviction and habit, orient it to the ideal model of social behavior. The main legal values in the German school system include: tolerance to others' views; honesty and objectivity; combating evil (intransigence to unlawful acts and violence, upholding justice, integrity, criticism of shortcomings); protection of human rights and freedoms, duties to others; the desire for social harmony; respect for law and authority, government and legal institutions; respect for national values of other nations; discipline, diligent and responsible attitude to the assigned work. It is concluded that the experience of formation of legal consciousness of students in Germany, education citizens are extremely valuable, and its study can make a great contribution to the development of the theory and the practice of education of students in our country. Studying the experience of legal education in Germany can also stated that Ukrainian education system needs reform upwards training hours for in-depth study of law, thus increasing the overall level of legal education of the younger generation.

Key words: legal education, legal culture, legal values, principles of legal education, citizenship, secondary education system in Germany.

УДК 340.12

В. С. Бліхар, доктор філософських наук, доцент

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ: ФІЛОСОФІЯ РЕАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Здійснено філософсько-правовий аналіз проблеми імплементації міжнародного державотворення у національну ідею в контексті філософії української реальності. Обґрунтовано, що сучасний рівень глобалізації як своєрідний виклик національній ідеї державотворення, і у принципі правотворення, окреслює важливі запитання, правильною відповіддю на які може бути винятково якісне вдосконалення рівня